

ERHAN BENER'İN KEDİ VE ÖLÜM, BÖCEK VE DÖNÜŞLER ADLI ROMANLARINDA DÖNÜŞÜM/METAMORFOZ İZLEĞİ VE ORTAK YÖNLER

*Abdurrahman KOLCU**

ÖZET

Türk edebiyatında, özellikle roman sahasında, önemli yazarlardan biri olan Erhan Bener, *Kedi ve Ölüm*, *Böcek* ve *Dönüşler* adlı romanlarında dönüşüm/metamorfoz izleğine ağırlıklı olarak yer verir. Dönüşüm/metamorfoz, *Kedi ve Ölüm*'de başkahramanın mukadder ölümü ve ikinci karısıyla ilgili olarak gündeme gelmekte, *Böcek*'te Komiser Recai'nin hayata ve insanlara bakışını ve bu arada romanı anlamada başlıca anahtar işlevi görmekte, fantastik bir roman olan *Dönüşler*'de ise doğrudan doğruya eserin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu makalede söz konusu üç eser, Franz Kafka'nın dünya edebiyatının klasiklerinden biri olan ve dönüşüm/metamorfoz izleğini merkeze yerleştirdiği *Dönüşüm* adlı eseri ile Vladimir Nabokov'un bu eserle ilgili görüşleri de dikkate alınarak incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Söz konusu eserlerde dönüşüm izleği bağlamında yer alan ortak yönler ve unsurlar da ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erhan Bener, Metamorfoz, Dönüşler, Franz Kafka, Böcek, Kedi ve Ölüm.

THEME OF METAMORPHOSIS IN THE NOVELS BY ERHAN BENER *KEDİ VE ÖLÜM, BÖCEK* AND *DÖNÜŞLER* AND ALIKE POINTS IN THEM

ABSTRACT

Erhan Bener who is a important writer in Turkish literature, especially in the field of novel writing, gave place to theme of metamorphosis in the novels by him *Kedi ve Ölüm*, *Böcek* and *Dönüşler*. Theme of metamorphosis was used in the topic of fatal death of the protagonist and his relations with his wife in the novel named *Kedi ve Ölüm*. In the novel named *Böcek*, it fuctioned as a key for the novel as well as Commissar Recai's views about life and people. In *Dönüşler*, a fantastic novel, it constituted directly the main topic of the work. In the article, the novels are examined and discussed by considering the novel by Franz Kafka *The Metamorphosis* that gives place to theme of metamorphosis as a main topic and a classical work of world literature, and Vladimir Nabokov's views about it. In the context of the theme, alike points and elements in them are pointed out.

Key Words: Erhan Bener, The Metamorphosis, Dönüşler, Franz Kafka, Böcek, Kedi ve Ölüm.

* Yrd. Doç. Dr., Rize Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: abdkolcu@yahoo.com

***Kedi ve Ölüm*'de Dönüşüm İzleği**

Erhan Bener'in *Ara Kapı* adlı romanı 1961 yılında yayımlanır. Roman, İstanbul Türk-Fransız Derneği'nin ödülünü kazanır ve Paris'te 1965 yılında "Büyük Tercüme" serisinde "*Le Chat et la Mort*" adıyla Albin Michel Yayınevi yayınları arasında yerini alır. Fransızca çevirisindeki isim değişikliği romanın Türkçe baskılarında etkisini gösterir, eserin adı sonraki baskılarda *Kedi ve Ölüm* olarak değiştirilir.

Kedi ve Ölüm, yaşlı bir ressam olan Zahit İloğlu'nun üç ay kadar bir ömrünün kaldığını öğrenmesiyle başlar. Bu, ona büyük bir sarsıntı yaşatır. Yaşadığı hayatın muhasebesini yapar. Bir Anadolu kasabasında geçen yoksul çocukluk döneminden sonra resim yeteneğinin keşfedilmesi sayesinde önce İstanbul'da, sonra gençlik döneminde Belçika'da aldığı resim eğitimini, bu eğitim sırasında yaşadıklarını, ilişkilerini hatırlar. Aynı şekilde yurda dönüşünden sonraki hayatının da değerlendirmesini yapar. Resim öğretmenliği yapan ve sergiler açan Zahit İloğlu'nun ilk evliliğinden iki çocuğu olur. Kızı beş yaşında ölür. Eşini de kaybeden Zahit İloğlu, ikinci kez ve kendisinden oldukça genç bir kadınla evlenir. Bu evlilik, tıpkı kendisinin olduğu gibi ikinci eşinin de ikinci evliliğidir. O da ilk eşini kaybetmiştir.

Zahit İloğlu'nun yaptığı bu ikinci evlilik, evde yetişkin bir oğlu olması nedeniyle bazı sakıncalı durumları düşünmeye imkân sağlayan bir nitelik arz eder. Doktordan üç ay sonra öleceği haberini aldığı gün, uzaktan eşini ve oğlunu birlikte yürüyor halde görmesi, evlenmeden önce arkadaşlarının kendisine yaptığı uyarıları hatırlatır. İlk eşinden dünyaya gelen oğluya ikinci eşinin arasında bir ilişki bulunması ihtimali, ölümüne kadar Zahit İloğlu'nun zihnini meşgul edecek ve onlara yönelik olumsuz düşüncelerini önemli ölçüde geliştirecektir. Zahit İloğlu'nun hayatındaki başka bir gerilim konusu ise sanat kariyeri ile ilgilidir. Bir ressam olarak ortalamayı aşan bir şöhrete sahip olamaz ve kendisini ölümsüzlüğe ulaştıracağını düşündüğü büyük eseri ortaya koyamaz.

Romanda, Zahit İloğlu'nun, geçmişe yönelik değerlendirmelerinin yanı sıra, giderek ağırlaşan hastalığının belirlediği günlük yaşam içindeki durumu da ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Zahit İloğlu, üç ay sonra öleceği bilgisini alışından ölümüne kadar geçen zaman içinde hem ruhsal, hem de bedensel olarak bir dönüşüm/değişim sürecine girer. Onun içine girdiği bu dönüşüm süreci, ister istemez Franz Kafka'nın dönüşüm izleğine yer verdiği, daha doğrusu eserin merkezine oturduğu, özgün Almanca adı *Die Verwandlung* olan kitabını hatırlatır.

Kafka'nın 1915'te yayımladığı ve İngilizceye *The Metamorphosis* adıyla aktarılan bu eseri, Türkçeye ilk olarak Vedat Günyol tarafından *Değişim* adıyla çevrilir ve bu çeviri 1959 yılında, yani *Kedi ve Ölüm*'ün *Ara Kapı* adıyla yapılan ilk baskısından iki yıl önce Ataç Kitabevi tarafından yayımlanır. Dolayısıyla Bener'in Kafka'nın bu romanını Türkçe çevirisinden okuma ihtimali yüksektir. Ayrıca, Fransızcadan çeviriler yapan, William Faulkner gibi zor okunan bir yazarı Fransızca çevirilerinden okuyan¹ Bener'in etkilendiği yazarlar arasında saydığı Kafka'nın eserlerini² Türkçe çevirilerinden önce Fransızca çevirilerinden okuma ihtimali de söz konusudur.

Dönüşüm adıyla da Türkçeye çevrilen bu eser, Gregor Samsa'nın bir sabah kalktığında kendisini kocaman bir böcek olarak bulmasıyla başlar. Gregor, işine geç kalmıştır. Ailesi ve onu soruşturmaya gelen başkâtip, odasının kapısını açmasıyla gördükleri manzara karşısında büyük bir şaşkınlık içine düşerler. Ailesini geçindiren ve borçlarını ödeyen Gregor'un bu hale gelmesi doğal olarak onları ekonomik yönden büyük bir sıkıntıyla baş başa bırakır. Bir böcek gibi beslenmeye ve sürünerek yaşamaya başlayan Gregor, babasıyla karşılaşmasında onun tarafından kovalanır. Babasının sırtına attığı bir elmayla yaralanır. Gregor'un odasının temizlenmesi ve beslenmesi

¹ Feridun Andaç, *Erhan Bener'in Dünyasına Yolculuk*, Dünya Kitapları, İstanbul 2004, s. 187.

² Age, s. 79.

giderek bir sorun haline alırken, ailesi de gelir sağlamak için evlerindeki bir odayı kiraya verir. Gregor, kız kardeşinin keman çaldığı bir gece kapı aralığından onları izlerken kiracılar tarafından fark edilir. Kiracılar, oturdukları günler için de hiç para vermeyeceklerini söyleyerek odayı terk ederler. Bu olaydan sonra ailesi başlarına gelen bütün felaketlerin sebebinin böcek biçimine giren Gregor olduğunu düşünür. Gregor'un odası kilitlenir. Sırtına saplanmış elmanın açtığı yaranın ağırlaşmasının yanı sıra ailesinin kendisiyle ilgili düşünceleri karşısında o gece ölür. Cesedi hizmetçi kadın tarafından kaldırılır. Anne, baba ve kız kardeşin artık birer işleri ve gelecek için umutları vardır. Daha küçük ama daha ucuz bir evde yaşamının planlarını kurarlar.

Zahit İloğlu'nun yaşadığı dönüşüme gelirsek, o, Gregor Samsa'nın aksine bir sabah kalktığında kendini kocaman bir böcek olarak bulmaz. Ancak, Kafka'nın romanında ilk satırlarda verilen sarsıcı bilgi, *Kedi ve Ölüm*'de ilk sayfalardaki tasvirlerden sonra aktarılır:

*“Pek kesin konuşmamıştı ama, daha bir üç ay demişti doktor. «Daha bir üç ay» yavaş yavaş, belki de beklenmez bir çabuklukla geçecek üç ay.”*³

Üç ay ömrü kalan Zahit İloğlu, çirkin bir insandır ve bu durum onun hayatına çeşitli olumsuz etkiler yapmıştır. Romanda onun çirkin oluşuna birçok yerde vurgu yapılır:

*“Cama vuran yansımını seyrederken, yaşlı ve çirkin oluşundan utanır gibiydi. Korkuyordu belki de. Gerçi korkunç bir yüz değildi bu. Ama, kaç kez bu şiş ve ablak surat, bu yamrı yumru gövde yüzünden kendini ezilmiş, ilk adımda yenik düşmüş hissederek umutsuzluğa kapılmıştı. Zaman zaman, umulmadık yerlerde, beklenmedik zamanlarda küstahlaşırvermesinin sebebi de buydu ihtimal.”*⁴

Çirkinliği onun diğer insanlarla olan ilişkilerine yansır:

*“Çevresinde, kızlarla erkekler arasında, en basit anlamıyla arkadaşlıktan, karı-koca gibi yaşamağa kadar giden, canlı, hareketli bir kaynaşma, bir alış-veriş vardı. O, hantal gövdesi, tutuk diliyle her zaman bu canlı atmosferin dışında kalmağa hükümlü hissediyordu kendisini. Hiç değilse ciddiye almış olsalardı. Biliyordu, o kızlarla kendisi de öteki delikanlılar gibi şakalaşırken, hattâ el oyunlarına bile cesaret ederken, kimse onun tehlikeli bir insan olacağına ihtimal vermiyordu.”*⁵

Brüksel'de eğitim gördüğü dönemde dış görünüşünün insanlara itici gelmesinin istisnası ise Matmazel Laurens ile yaptığı arkadaşlıktır. Ancak bu arkadaşlık da bir süre sonra biter ve Zahit İloğlu şöyle düşünür:

*“Uzun zaman tophıyamadı kendisini. Bir yandan Matmazel Laurens'e bile korku salmış olmaktan gururlanmıyor değildi.”*⁶

Benzer bir durum evlendiğinde de söz konusu olur. Çirkinliği, burada bir kez daha vurgulanır, herkes evlendiği kıza acır, çünkü damat yani Zahit İloğlu çirkin biridir. Onun evlenmesindeki sebeplerden biri de çirkin oluşudur:

*“Daha basit ve belki daha doğru sebepleri de vardı bu evlenmenin. Çirkindi, genç yaşına rağmen göbeklinin biriydi ama, cinsel istekleri güçlüydü. Kadınsız yapamazdı. Evleneceği kızda somut ayrıcalık olarak güzellikten başka bir şey aramamış olmasının gerçek sebebi buydu.”*⁷

Romanda takip eden satırlarda belirtildiği üzere, Zahit İloğlu, evlenmediği takdirde hayat kadınlarının dışındaki kadınların kendisine yüz vermeyeceğinin bilincindedir. Romanda

³ Erhan Bener, *Kedi ve Ölüm*, Karacan Yayınları, İstanbul 1981, s. 13.

⁴ Age, s. 22.

⁵ Age, s. 23.

⁶ Age, s. 24-25.

⁷ Age, s. 28.

kahramanın çirkinliği ile ilgili olarak bu kadar çok tekrarın yapılmış olması da boşuna olmasa gerektir. Kısacası, çirkinlik durumu, yukarıda alıntılanan ifadelerde gördüğümüz şekliyle ve işlevi bakımından kahramanın dönüşümünün bir çeşit alt katmanı olarak değerlendirilmeye uygundur. Gregor Samsa'nın birdenbire gerçekleşen korkunç dönüşümünün aksine Zahit İloğlu, bir ömre yayılan ve zirvesine son üç ayda varan bir dönüşüm içindedir. Dolayısıyla çirkinlik, sanki bir dönüşüm geçirmişçesine onun diğer insanlardan ayırt edilmesine, romanda geçtiği şekliyle "korku sal"masına, soyutlanmasına yol açar. Çirkinliğin fiziksel yönünün yanı sıra ruhsal yönü ve etkisi de söz konusudur. Zahit İloğlu'nun çirkinliği, aynı zamanda onun son üç ayında yaşayacağı dönüşümün de zeminini oluşturur.

Zahit İloğlu'nun dönüşümünde bir sonraki katman ise kedidir. Ağrıları ve sancuları arttığında bir kedinin, gövdesine çöreklediğini düşünür:

"«Kedi», dedi birden. «Göğsümün üstünde bir kedi var.»

Elini uzattı, tüylerinden yakaladı. Kocaman bir kediydi bu. Karanlıkta gözleri kızıl kızıl parlıyordu. Derisinin altında yılan gibi kıvranıyordu gövdesi, ısırmağa, tırmalamağa yeltenmiyordu.»⁸

Öte yandan, Zahit İloğlu, kendisine musallat olan kedinin gerçek bir kedi olmadığını bilincine çok geçmeden varır:

"Belki de çıkıp gitmişti. Geldiği gibi... Hem, bakalım gerçek bir kedi miydi bu? Tüylü tüylü dokunuşunu, eğilip bükülüşünü, kıvranışını duymuştum ama, daha çok bir düş yaratığına benziyordu.»⁹

Kedi rüyasında da Zahit İloğlu'nu rahat bırakmaz. Ancak bir gün karşısına gerçek bir kedi çıkar. Mutfakta karşısına çıkan bu kediyi öldürür. Bu eyleminden ötürü pişmanlık duyar ve Tanrı'yla ilgili düşüncelerini hatırlarsa da, bundan sonra ne kediyi bir daha bedeninde hisseder, ne de kedi bir daha karşısına çıkar. Kedi, böylelikle, kahramanın dönüşümünde ikinci, ancak "geçici" bir katman olarak işlev görmüş olur.

Dönüşümün son katmanında ve zirvesinde ise böcek yer alır. Bununla birlikte yazarın böceği yer yer örümcek ile birlikte ele aldığı görülür. Romanda yazarın, böcek ile örümcek arasındaki farklılıkları göz ardı ettiği söylenebilir. Örneğin, bir pulkanatlılar uzmanı olan Vladimir Nabokov'un *Dönüşüm* üzerinde yaptığı incelemede Gregor Samsa'nın değişen/dönüşen bedeninin içine girdiğini belirttiği böcek cinsinin bilimsel özellikleri ve ayrıntıları üzerinde durmasının aksine, Erhan Bener, böcek ile örümcek arasındaki ayrıma odaklanmaz.

Zahit İloğlu'nun böcekle irtibatlandırılmasının da bir geçmişi vardır. İlk olarak, bir giyim dükkânının ilanında yer alan gelin ve damadı gördükten sonra böcekle ilişkilendirilir:

"Dişlerini sıktı. Zehirli bir böcek sokmuş gibi simetriginden taşmış görünen sağ yanağı, biraz daha şişti.»¹⁰

Zahit İloğlu'nun sağ yanağının bir böcek gibi şişmesi, bir giyim dükkânının bir gelin ile damadı gösteren ilânı karşısında gerçekleşir. Romanda bu bilginin ardından onun ilk evliliği ve ilk karısı hakkında malumat verilir. Bu durum, daha başlangıçta onun böcekle ilişkilendirilişinin evlilik konusuyla ilgili olduğunu ortaya koyar. Nitekim, böceğe yapılan bu atıf, boşlukta kalmaz. Romanın ilerleyen sayfalarında Zahit İloğlu, ikinci karısıyla ilgili düşüncelerini sıralarken tavandaki örümceğe odaklanır:

⁸ Age, s. 45.

⁹ Age, s. 46.

¹⁰ Age, s. 27.

“Birden, karısına karşı için için kin beslemekte olduğunu farketti. O adam, zayıf, hastalıklı, veremli, ölüp gitmişti. Bu kadın onun bütün hayat gücünü kendine almış, onun hayatını sonuna kadar sömürmüştü. Şimdi sıra ikinci kocaya gelmişti. O öldükten sonra da, öyle etli canlı ve pek şehvetli olmasa da, başka erkeklerin hayat gücünü emmeğe, kendi canını bu güçle semirtmeğe devam edecekti.

Gözüne, tavanın bir köşesinde ağ kurmaya çabalıyan küçük bir örümcek ilişti. Bir yerde örümceklerin çok yaşadıklarını okumuştur. Kim bilir, belki yarın karısının gözüne ilişir, tavan süpürgesiyle bozu verir ağını. Süpürge sapları arasında can vermek kaderiydi, böyle oda içine teklifsizce ağ germeğe kalkan bir örümceğin. Örümcek orada, tavandaydı. Hiçbir ilgi yoktu aralarında. Biri düşünen, yaşadığının farkında olan bir insan, öbürü, ince tel bacaklarıyla anlamsız, gereksiz bir yaratık. Acaba, bazı dişi örümceklerin çiftleştikten sonra erkeklerini yedikleri doğru muydu?”¹¹

Okur, romanın ilerleyen sayfalarında Zahit İloğlu'nun örümcekle ilgili beklentisinin doğru çıktığını görür. Ancak örümcekle ilgili bilginin ve tahminin verildiği paragraftan önceki cümleler de son derece önemlidir ve üzerinde durulması gerekir. Çünkü, önce karısının ikinci evliliğini yapışı, ikinci kocasının da hastalıktan ölecek olması ve kendisinin ise yaşamaya devam edecek olmasından bahsedilir, ardından dişi örümceklerin çiftleştikten sonra erkeklerini yemesi hadisesi anlatılır. Her ne kadar yukarıdaki alıntıda “Hiçbir ilgi yoktu aralarında.” şeklindeki bir cümle yer alsa da, peş peşe anlatılan bu iki durum arasında ilişki kurmak kaçınılmazdır. Dişi örümceğin davranışı Zahit İloğlu'nun karısının davranışının modeli konumundadır. Romanın son sayfalarına doğru söz konusu örümceğin kaderi hakkında şu bilgi verilir:

“İlk kez görüyormuş gibi sonsuz bir zevkle seyrediyordu şimdi odasını. Bu odada acılı tatlı ne günler geçirmişti. Kendisinden bir parça olmuştu bu oda. Ansızın aklına geldi, bir zaman gözüne ilişmiş olan örümceği aradı, tavanda. Karısının süpürgesinden kurtulamamıştı zavallı yaratık.”¹²

Bu alıntı elbette ki, örümceğin akıbetini ortaya koyar, karısı onu süpürmüştür ve örümcek bu şekilde ortadan kalkmıştır. Ancak oda üzerine yapılan vurgu Gregor Samsa'nın odasında eşyaların yerlerinin değiştirilmesi karşısında verdiği şu tepkiyi de hatırlatır:

“Odasını boşaltıyorlardı. Sevdiği ne varsa elinden alıyorlardı. İçinde oyma testeresiyle öteki aletlerinin bulunduğu dolabı dışarı taşımışlardı bile. Şimdi ayakları döşemeye sımsıkı gömülmüş olan yazı masasını kaldırmaya çalışıyorlardı. Gregor yüksek ticaret okuluna giderken, lise öğrencisiyken, dahası ilkokuldayken ödevlerini hep bu masada yazmıştı.”¹³

Zahit İloğlu'nun odasının boşaltıldığına dair bir bilgi romanda yer almasa da, onun ve Gregor Samsa'nın odalarına büyük bir değer atfetmeleri önemlidir; üstelik örümceğin kaderiyle ilgili bilginin hemen öncesinde bu duyarlılığın verilmesi bu bakımdan dikkat çekicidir.

Romanda, dişi örümceklerin çiftleştikten sonra erkeklerini yemesi hadisesi, Zahit İloğlu ile karısı arasındaki ilişkiye modellik eder. Bu modellik, karısıyla ilgili düşüncelerinde bir gerçeklik zeminine sahip olur. Zahit İloğlu, romanın sonunda bu modeli tersine çevirmeye, kendisi erkek örümcek ya da böcek olarak karısını yemeye, daha doğrusu öldürmeye yönelecektir. Dolayısıyla onun bir böcek ya da örümcek oluş sürecine bakıldığında, romanın sonlarına doğru yer alan ve aşağıda alıntılanan satırlarda onun bedeninde bir böceğin büyüdüğü gözlemlenir:

¹¹ Age, s. 55.

¹² Age, s. 123.

¹³ Franz Kafka, **Dönüşüm**, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul 2008, s. 49.

“Yatağın içine kaydı. Gene o yapışkan, tüylü bulaşıklık sarıldı boğazının süme dokusuna. İlemeğe başladı. Kan içen bir böcek, bir sülük sarılmıştı sanki oraya. Gitgide şişiyordu, irileşiyordu, canlanıyordu. Ellerini ağzından içeri sokabilse, yakalıyacak, söküp atacaktı onu oradan.

Boynunu tırmaladı tırnaklarının ucuyla. Öksürmek istedi, sökemedi bir türlü. Ensesinde, ya da kulaklarının arkasına doğru bir yerde korkunç bir kaşıntı hissi vardı. Kıvrandı, yatağın içinde iki yanına çarpındı. Kafasını duvara vurdu.

Ansızın durdu böceğin yürüyüşü. Boğazındaki acı devam ediyordu ama, artık önem vermiyordu buna. Öleceğine, vaktin gelmiş olduğuna inanmıştı artık.”¹⁴

Boğazında kan içen bir böceğin büyüdüğünü hisseden Zahit İloğlu, karısını öldürmeyi, ondaki canı kendine almayı tercih eder. Dişi örümceğin çiftleştikten sonra erkeğini yemesi hadisesini bu sefer kendisi tersinden yaşamak ister:

“Sonra ansızın parmaklarının çarpık gölgesi, iri bir örümcek gibi kadının boynuna vurdu.

İçini aydınlatan soğuk bir berraklıkla biliyordu ne düşündüğünü. Canını almak istiyordu onun. O cana ihtiyacı vardı. Kendisinden ona geçen, yaşamının o kanlı, o korkunç ana mayasını geri almak istiyordu. Onu öldürmesi gerekti bunun için. O ölürken kendisi doya doya yaşayacaktı. Biliyordu. Görmüştü. Onun canı, öldüren parmakları boyunca kendisine geçecekti.”¹⁵

“O bu kanı ne kadar hırsıyla istiyordu. Hayatı o. Hayatın kendisi, ana mayasıydı. Sokuldu iyice. Hiç bir engel yoktu arada. Kolaydı iş. Parmaklarında bu işi yapabilecek gücü bulacağına inanıyordu. Bir ölüm kalım sorunuysa bu.”¹⁶

Zahit İloğlu, tam bu noktada birden bire durur ve romanda onun böcek özellikleriyle ilgili yeni ayrıntıların sunumuna geçilir:

“Baş dönmesine benzer bir duyguyla bedeni yeniden uzaklaşmağa başlamıştı kendisinden. Odanın belirsiz bir yerinden içeriye yağlı, sıvışık, ağır bir sıvı doluyordu. Bu sıvı gitgide yayılıyor, iradesi dışında onu yerden kesiyor, yükseltiyordu. Elleriyle tutunacak bir yer aradı. Her şey kayıyor, uzaklaşıyordu parmaklarının ucunda. Gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Son bir gayretle kolunu yeniden uzattı, boyun’a dokundu.”¹⁷

Yukarıdaki alıntıda belirtildiği üzere, Zahit İloğlu, yeniden kendisinden uzaklaşmaya başladığında odanın bir yerinden içeriye yağlı sıvışık bir ağır sıvı yayılır ve giderek yayılan bu sıvı onu yerden keserek yükseltir, tutunacak bir yer arar. Bu durum ister istemez Gregor Samsa’nın böcek biçimine girdikten sonra sürünerek gezinirken çıkardığı yapışkan maddeyi ve bu maddenin izlerini duvarlara bırakmasını hatırlatır.

Sancı ve ağırları artan Zahit İloğlu, gövdesinin çöktüğünü, içinin çürüdüğünü hisseder. İç organları birbirine dolanmış ya da kopmuş gibidir. Karısını öldürüp onun canını almak isteyen Zahit İloğlu, onu boğmaktan vazgeçer. Ona göre, boğazı sıkılarak ölen bir insanın kanı kendi içinde kalır ve can özünün bir bedenden öbürüne geçebilmesi için yaşamakla ölmek arasında, ölenden öldürene doğru kanlı bir köprünün kurulması gerekir. Çünkü hayatı doğuran ana kaynak kan’dır ve soluksuz kalarak ölmekte, bu, söz konusu değildir.

¹⁴ Erhan Bener, Age, s. 132-133.

¹⁵ Age, s. 136.

¹⁶ Age, s. 137.

¹⁷ Age, s. 137-138.

Bütün bu açıklamaların sonunda, *Kedi ve Ölüm*'de dönüşüm izleğinin, Kafka'nın söz konusu eserinden gelen etkilerle, çirkinlik, kedi, böcek-örümcek şeklindeki aşamalarla yer aldığını söylemek mümkündür.

***Böcek Romanında Dönüşüm İzleği ve Kedi ve Ölüm*'le Benzeşen Yönler**

Kedi ve Ölüm'de dönüşüm izleğinin zirvesinde örümceğin ve böceğin bir arada ve ayırım gözetmeksizin ele alınışı, bir tür tutarsızlık izleniminin doğmasına yol açar. Erhan Bener, belki de dönüşüm izleğinin bu son aşamasındaki tutarsızlığın etkisinde kalarak, ileriki tarihlerde dönüşüm izleğini ve böcek konusunu başka bir romanında da ele almaya yönelir. Bener, *Böcek* adını taşıyan bu romanda adeta *Kedi ve Ölüm*'de, biraz sıra dışı bir şekilde yerleştiği ve dönüşüm izleği bağlamında ele aldığı böcek ve kedi unsurlarını bu kez daha anlamlı ve tutarlı bir şekilde işleme yolunu güder.

Böcek romanının başkahramanı olan Komiser Recai, tıpkı Zahit İloğlu gibi sorunlu bir kişiliktir. Öldüğü günün bir gün evvelinde, sabahleyin banyoda gördüğü ve sonra yakarak öldürdüğü hamamböceğinin etkisinden kurtulamaz, lüzumsuz gördüğü ve kızdığı herkesi böceklikle itham eder. Komiser Recai'nin hamamböceğiyle karşılaşmasının bir "sabah" vaktine denk gelmesi elbette ki, Kafka'nın eserini akla getirir. *Dönüşüm*'ün ilk cümlesi şu şekildedir:

"Gregor Samsa bir sabah kötü bir rüyadan uyandığında, kendini yatağında korkunç bir böceğe dönüşmüş olarak buldu."¹⁸

Böcek romanı ise Komiser Recai'nin kötü bir rüyasıyla başlar. Komiser Recai, rüyasında uzun beyaz elbiseler giymiş ve başlarında sivri kukuletalar olan altı ya da yedi kişi tarafından idam edilmek üzere dört köşe, basık tavanlı, beyaz badanalı bir odaya getirilmiştir. Birazdan idam edileceğinin farkında olan Komiser Recai, bu beyaz kukuletalı adamlardan birine saati sorar, saatin altı olduğu cevabını alır ve bir idamın bu kadar gecikmemesi gerektiğini düşünür. Komiser Recai'nin rüyası bu noktada sonlanır ve kendisi uyanır. Görüldüğü gibi *Böcek* romanı da tıpkı *Dönüşüm* gibi kahramanın kötü bir rüya görmesiyle başlar. *Dönüşüm*'de Gregor Samsa'nın gördüğü rüya anlatılmazken, *Böcek*'te Komiser Recai'nin rüyası ayrıntılı bir şekilde anlatılır.

İki roman arasındaki bir başka benzerlik ise saat ve zamanın ilerlemesi konusudur. *Dönüşüm*'de Gregor Samsa, uyandıktan sonra saate bakar ve saatin "altı buçuk" olduğunu görür. İşine gitmesi için binmesi gereken "beş" trenini kaçırmıştır. Bir sonraki tren "yedide" kalkacaktır ve acele etmesi gerektiğinin bilincindedir. Biraz sonra annesi gelir ve saatin "yediye çeyrek var" olduğunu belirterek trene yetişip yetişmeyeceğini sorar. Gregor Samsa, çalar saatin yeniden vurmasıyla saatin "yedi" olduğunu anlar. Biraz sonra "yediye çeyrek geçeden önce" yataktan çıkması gerektiğini düşünür. Saatle ilgili bir sonraki ifadede ise Gregor Samsa, beş dakikaya kadar saatin "yediye çeyrek geçmiş" olacağını belirtir. Görüldüğü gibi Gregor Samsa'nın yaşadığı bedensel dönüşümün/değişimin yanında zamanın değişmesi de bir gerilim unsuru olarak kullanılmaktadır. *Böcek* romanında da benzer bir şekilde Komiser Recai gördüğü rüyada, beyaz kukuletalı bir adama saati sorar ve saatin "altı" olduğu cevabını alır. Rüyada söylenen bu bilgi doğrudur, uyandıktan sonra saatle ilgili ilk ifadede saatin "altı" olduğu belirtilir. İlerleyen zaman ve saatle ilgili bilgiler, Kafka'nın söz konusu eserinde olduğu gibi değişik aralıklarla verilmeye başlanır. "Altıyı on geçeden" "ona çeyrek kalaya" kadar geçen süre içinde ortalama "her onbeş dakikada" bir saat ve dakika bilgisi verilir. Komiser Recai bu süre zarfında bir sigara yakar, mutfığa gider, çayını içer, banyoya girer, tıraş olmaya başlar, gözüne bir hamamböceği çarpar, onunla yarım saat oyalanır, hamamböceğine sinek raketiyle vurur, ardından da alkol dökerek onu yakar, otobüs durağına doğru ilerler, apartmanının giriş katında oturan kızla karşılaşır ve en

¹⁸ Franz Kafka, *Age*, s. 9.

sonunda işyerine yani karakoldaki odasına varır. Bu bakımdan, söylenebilir ki, *Böcek* ve *Dönüşüm* romanlarında saatle ilgili bilgiler, kahramanın işiyle ilgili olarak verilmektedir. Bir böcek olan Gregor Samsa işine geç kalır, dahası artık hiç gidemez, Komiser Recai ise bir hamamböceğiyle bir müddet oyalanır ve o da işine geç kalır.

Aynı çerçevede, Kafka'nın eserinde böceğe yönelik küçümseme tavrının *Böcek* romanında da mevcut olduğu görülmektedir. Komiser Recai'nin böcek olarak nitelendirdiği kişilere yönelik küçümseme tavrı söz konusudur. Onun, sevmediği insanlara böcek sıfatını yapıştırmasının birçok örneği romanda yer alır. Örneğin, dışarıda rahatsızlandığında kendisine yardım eden kıza karşı yaklaşımında bu durum görülür:

“Bir türlü bakamıyor kızın yüzüne. Onu o halde görmüş olmasını bağışlayamıyor. Ne farkı var bu kızın, lokantadaki öteki kızlardan? Bu da pis böceğin tekidir.”¹⁹

Komiser Recai, eczaneye girdiğinde eczanenin çırağı için de benzer şeyler düşünür:

“Bir an acıyor oğlana, sonra sinirleniyor. İşte bir böcek daha. Hamamböceği bile değil. Bokböceği. Üstüne beş damla alkol damlatıp çakacaksın kibriti...”²⁰

Komiser Recai, astım krizi geçiren karısı Binnur'a ilacını vermeyip ölümüne sebep olurken de aynı yaklaşımı sergiler:

“Damağına oltanın iğnesi saplanmış gibi, kıvrır kıvrır kıvrıyor, kendisini yerden yere atıyor, o küçük lastik pompalı şişesini arıyordu.

Pis böcek!...”²¹

Romanda, başkalarını böcek olarak görmenin daha birçok örneği vardır. Ancak Komiser Recai'nin başkaları tarafından böcek olarak görülmesi de söz konusudur. Romandan aşağıda alıntılanan cümlelerde bu durumu tespit etmek mümkündür:

“Kaç tanesiyle karşılaşmıştı bu profesörlerden. Görevini yapmasını engellemeye kalkışmışlardı. Hepsi de kendilerini dev aynasında gören, ukala heriflerdi. Hele, “polis” denildi mi, karşılardaki bir hamamböceğiymiş gibi tiksintiyle yüzlerini buruşturmaları, bir havadan bakışları vardı ki, insanın tepesinin atmaması olanaksızdı.”²²

Bu alıntı, böceklik olgusunun ve algısının Komiser Recai'nin, kendi hayatında da köklerinin bulunduğunu gösterir ve onun başkaları için “böcek” sıfatını kullanmak suretiyle, bu algıyı kendinden başkalarına aktardığını, bir tür “yansıtma” davranışı içinde bulunduğunu akla getirir.

“Böcek”, ister bir canlı, ister başkalarına yapıştırılan bir yafta ve ister bir algı şeklinde olsun, bütün roman boyunca ön plana çıkarılan bir unsurdur. Romanın sonunda Komiser Recai, beyin kanaması geçirdiğinde normal işleyişinin dışına çıkan duyum ve algı dünyası ona, sinek vuracağı ile total bıraktıktan sonra alkol dökerek yaktığı böceği gösterir:

“Böcek duyurgalarını oynatarak bakıyor yüzüne. Gülüyor. Alay ediyor. Korkmuyor ondan. Onun bir şey yapamayacağını biliyor. Salına salına geziniyor orta yerde. Total.”²³

Komiser Recai'nin öldürdüğü böceğin tekrar karşısına çıktığında böceğin total oluşunun belirtilmesi de Kafka'nın *Dönüşüm*'üyle bir benzerliği daha ortaya koymaktadır. Tıpkı Komiser

¹⁹ Erhan Bener, **Böcek**, Remzi Kitabevi, 3. basım, İstanbul 2007, s. 56.

²⁰ Age, s. 76-77.

²¹ Age, s. 89.

²² Age, s. 89.

²³ Age, s. 194-195.

Recai'nin öldürdüğü böcek gibi, Gregor Samsa da total kalır. Bu durum *Dönüşüm*'de şu cümlelerle belirtilir:

“Gregor tam anlamıyla topallıyordu. Üstelik bacaklardan biri öğleden önceki olaylar sırasında ağır yara almıştı –kazayı bir bacağının yaralanmış olmasıyla atlatmış olması nerdeyse bir mucizeydi- ve cansız bir şekilde arkasından sürükleniyordu.”²⁴

Bu alıntı iki eser arasındaki söz konusu benzerliği açık bir şekilde ortaya koymaktadır. *Böcek* romanında böceğin romanın sonunda tekrar çıkmasıyla ilgili olarak burada yapılan alıntı Kafka'nın *Dönüşüm* adlı eserinin yanı sıra Bener'in bir diğer romanı olan *Kedi ve Ölüm*'le karşılaştırma yapmaya da imkân veren bir nitelik arz eder. Böcek, *Kedi ve Ölüm*'de romanın sonlarında Zahit İloğlu'nun karısıyla ve onun simgelediği dişi örümceğin erkeğini yemesi olayıyla *hesaplaşma* ya da *rövanş alma* durumuyla ilişkili olarak sunulur. *Böcek*'te ise Komiser Recai tarafından yakılan böceğin romanın sonunda ona canlı ve alaycı bir şekilde tekrar görünmesi, onun sadece böceğe değil diğer insanlara karşı olan davranışlarının yanlışlığını ve mağlubiyetini sergileme yönünde bir yaklaşımla sunulur. Bu da bir *rövanş* veya *hesaplaşma* olarak yorumlanabilir. Her ikisi de Kafka'nın eserinden gelen etkilerle dönüşüm izleğine yer veren ve aynı yazarın kaleminden çıkan bu iki eserde görülen benzerlikler bununla da sınırlı değildir. Bu bağlamda belirtilmesi gereken başka benzerlikler ve ortak yönler de söz konusudur.

Kedi ve Ölüm'de Zahit İloğlu'nda örneği görülen, insanın böcek davranışı sergilemesi, içine böcek girmesi olgusu ya da bu yöndeki algılamalar *Böcek* romanında da yer alır:

“Kimdi içinde bunları söyleyen? O kırk yıldan beri tanıdığı Recai Bey miydi, yoksa ondan çok daha önce yaşamış, sonra bu kalıba girmiş, varlığını bugüne kadar ustaca gizlemiş bir başkası mıydı? Şaşıp şaşıp kalıyordu. İnsanların birkaç kez dünyaya geldiklerini, kalıp değiştirdiklerini, bir kişinin içinde birkaç ruhun bir arada yaşayabileceğini okumuştun gazetede. Belki onun içinde de vardı böyle bir başka ruh ve zaman zaman ortaya çıkıyordu. Ama, bunun gerçek olamayacağını da biliyordu. Öyle değildi. Şimdi binlerce hamamböceği üşüşmüştü beynine. Ondan böyleydi. Kimi ölmüş, sırtüstü dönmüş. Karınlarının iğrenç, çizgi çizgi yumuşaklığını görür gibi oluyor. Dört çift ayak umutsuzca debeleniyor kafasının içinde ve uçlarındaki çengeller çıldırtıcı bir kaşıntıya neden oluyorlar. Birçoğu da, duyarlarını oynata oynata, kinli ve kızgın, can alacak yerini arıyorlar beyninin. Az sonra gözlerinin içine girecekler. Kemirmeye başlayacaklar. Onun elinden bir şey gelmeyecek. Kovamayacak onları. Çünkü ölü o. Daha doğrusu yaşamla ölümü ayıran çizginin tam üstünde.”²⁵

Bu alıntıda, böceğin insanın zihnini ele geçirmesinin ötesinde, kalıp değiştirmek konusunun, girdiği yeni kalıpta varlığını gizlemenin imkânının, başka bir ifadeyle metamorfozun sorgulanması da söz konusudur ki, bu durum Kafka'nın eseriyle kurulan köprüyü açık bir şekilde ortaya koyar. Ayrıca *Böcek* romanında kedinin de bir yeri vardır. *Kedi ve Ölüm*'de kedi, önce bir karabasan unsuru olarak sunulur, sonra ise gerçek bir varlık olarak Zahit İloğlu tarafından öldürülür. *Böcek* romanında ise Komiser Recai, kendi apartmanında oturan kızla yaptığı düşsel konuşmada kedi sevip sevmediği sorusu karşısında hayvan sevmemesinin nedeninin bir kedi olduğunu düşünür. Sözü edilen kedi, Komiser Recai'nin çocukluğunda başından geçen acı bir olayın da kahramanları arasında yer alır. Evlerindeki mangal devrilir, her tarafı alevler sarar, kız kardeşinin saçları tutuşur. Tıpkı kız kardeşi gibi odadaki kedi de alevlerden payını alır ve yine onun gibi ölür. Ancak ölürken çılgınca miyavlar, pencereye doğru sıçrar ve bir alev topu haline dönüştüğü için yangının büyümesine de o neden olur. Geçmişteki bu olayın etkisinde olduğu açıkça ortada olan Komiser Recai, bir akşam lokantadan çıkarken bir kediyi de tekmeler. Komiser

²⁴ Franz Kafka, *Age*, s. 33

²⁵ Erhan Bener, *Age*, s. 122-123.

Recai'nin banyoda karşısına çıkan hamamböceğini alkol döküp yakması ve hamamböceği olarak gördüğü kişilerin yakılması şeklindeki tasavvurların, çocukluğundaki bu yangın olayıyla ilişkilendirilerek yorumlanması mümkündür. Komiser Recai'nin etkisinde kaldığı bu olayın kahramanlarından birinin kız kardeşi olması, *Kedi ve Ölüm*'de Zahit İloğlu'nun küçük yaşta kızını kaybetmesini de hatırlatır.

Komiser Recai'yi derinden etkileyen bu olayın *Kedi ve Ölüm* romanıyla benzeşen başka bir yönü de, kapı unsurunun kullanımınıdır. Ancak, *Böcek* romanında anlatılan bu sahnede kapının, *Kedi ve Ölüm* romanıyla ne yönden benzeştiğini ortaya koyabilmek için, daha erken tarihte yayımlanan *Kedi ve Ölüm*'de kapı unsuruna ne şekilde yer verildiğini belirtmek gereklidir. *Kedi ve Ölüm* romanın sonlarına doğru kan içen bir böceğin boğazına dadandığı Zahit İloğlu için bu kez kapı ve kapının açılması da önemli bir konu haline gelir. Karısının canını kanlı bir şekilde almak için bir alete gereksinimi vardır ve bunu ancak odanın dışına çıkmakla sağlayabilir, ancak bu ilk anda mümkün olmaz:

“Kapılar, pencereler sımsıkı kapatılmış olmalıydı.”²⁶

Zahit İloğlu tekrar kapıyı açmaya çalışır:

“Kapı açılmıyordu bir türlü.”²⁷

Ancak sonunda kapıyı açar:

“Kapının kolunu ters çevirdiğini farketti birden. Düpedüz itti. Kapıyı açtığını düşündü. Sofadaydı. Hava ılıktı.”²⁸

Zahit İloğlu, sonunda kapıdan çıkar, merdivenlerden sofaya iner, kasabın sabah koyun keserken kullandığı bıçağı alıp tekrar basamakları çıkmaya çalışır. Ancak hayatının son anlarındadır, bedeni tamamen tükenir. Gövdesi yıkıcı bir hıçkırık nöbetiyle sarsılır. Tam da burada kapı unsuru tekrar devreye girer:

“Geride, çok yakın bir yerde bir kapı kapanıyordu.”²⁹

Romanın, Zahit İloğlu'nun elinden bıçağın düştüğünü ve artık hiçbir şeyin farkında olmadığını belirten son iki cümlesinin hemen öncesinde bu bilginin verilmesi anlamlıdır. Çünkü bu romanın ilk ismi olan “*Ara Kapı*”ya yapılan bir göndermedir. Kapının açılması ve kapanması romanda birkaç kez geçer: kedinin kendi bedenine çöktüğünü hissettikten sonra kendine geldiğinde kapının aralık olduğu bilgisinin verilmesi, aralık duran kapıdan karısı ile oğlunun konuşmalarını dinlemesi, kediyi öldürmeden önce kapıyı kapatması, kediyi öldürdükten sonra vicdan azabı içinde aralık duran kapıdan gelen sesleri dinlemesi, boğazında büyüyen kanlı böcek sahnesinden önce kapının ardına kadar açılması gibi. Bu örnekler ve yukarıdaki alıntılardan da görüleceği gibi kapı, *Kedi ve Ölüm*'de, romana ad olacak denli önemli bir işleve sahiptir. Üstelik bu aynı zamanda Gregor Samsa ile Zahit İloğlu arasında başka bir paralellik kurulmasına da olanak sağlar. Gregor Samsa'nın dış dünyayla olan ilişkileri kapı üzerinden gerçekleşir. Yukarıdaki alıntıda Zahit İloğlu'nun kapıyı açmakta çektiği güçlük de Gregor Samsa'nın böcek bedeniyle odasının kapısını ilk açışında yaşadığı zorluğu hatırlatır. Aynı şekilde Zahit İloğlu'nun ölümünden sonra “*çok yakın bir yerde bir kapının*” kapanmasının, artık ailesi tarafından istenmeyen Gregor Samsa'nın ölmeden önce ailesi tarafından kapının üstüne kapatılması ve kilitlenmesini akla getirir. Öyle ki, *Dönüşüm* üzerine bir inceleme kaleme alan Vladimir Nabokov, eserdeki izleklerden birinin üç sayısını olduğunu belirttikten sonra, ikinci olarak kapı izleğinden söz açar:

²⁶ Erhan Bener, *Kedi ve Ölüm*, s. 139.

²⁷ Age, s. 139.

²⁸ Age, s. 139-140.

²⁹ Age, s. 142.

“2) Başka bir izleksel çizgi de kapılardır, bütün öykü boyunca uzanıp giden kapıların açılıp kapanması izleği.”³⁰

Nabokov'un *Dönüşüm* romanı için kapının önemini belirten tespitiyle, kapının *Kedi ve Ölüm*'de bizzat romanın ilk adında yer alacak denli yaygın ve etkili bir unsur olması arasında da bir paralellik mevcuttur. Kapalı olan kapının ölümü simgelemesi durumu *Böcek* romanında da söz konusudur. Romanda Komiser Recai'nin çocukluğunda geçen yangın hadisesi içinde kapının ne şekilde yer aldığı aşağıdaki cümlelerden öğrenilir:

“Sonra kediyi görmüştü. Korkunç sesler çıkararak pencereye sığıyordu hayvan. Yanık et kokuyordu. Sonra bağırmağa başladığını anımsıyor. Kardeşini kolundan tutup dışarı çıkarmak istediğini. Kapı bir türlü açılmıyordu ve dehşetle kardeşinin yüzünden yanık bir et parçasının yere düştüğünü görmüştü.”³¹

Görüldüğü gibi, *Böcek* romanında da bir türlü açılmayan bir kapı ölümü simgelemektedir. Kapalı kapılar ya da kapıların kapanması, *Dönüşüm*, *Kedi ve Ölüm* ile *Böcek* romanlarında hep ölümle ilişkilendirilir. Bu üç romanda da kahramanın (*Böcek* romanında başkahraman değil de kız kardeş olsa da) hayatının sonuyla kapının kapanması arasında bir ilişkinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

***Dönüşler* Romanında *Dönüşüm* İzleği ve *Kedi ve Ölüm*'le *Böcek* romanlarıyla Benzeşen Yönler**

Dönüşüm izleği üzerinde dururken *Kedi ve Ölüm* ile *Böcek* adlı eserlerinin dışında, yazarın bir başka romanından, *Dönüşler*'den de bu bağlamda söz etmek gerekir. Söz konusu romanın adı bile *dönüşüm* izleğiyle bir ilişkisinin olabileceğini ilk anda akla getirir. Bu romanda olaylar 45 yaşındaki emekli bir gemi çarkçıbaşısına arkeolog dayısının İzmir Yeni Foça'daki evini ve arabasını miras bırakmasıyla birlikte başlar. Uzun yıllar gemilerde çalışan Çarkçıbaşı için bu bir dönüş'tür. Arkeolog dayı ölümünden önce yeğenini davet eden bir mektup kaleme alır. Bu mektupta *Yüzbin Suratlı Billur Top*, *Nemrut Felsefe Taşı*'yla ilgili olarak uyarılarda bulunur. Dayısının evine gelip yaşamaya başlayan Çarkçıbaşı, dayısının domuzlar tarafından öldürüldüğü iddia edilen çukurda araştırma yaparken *Billur Top*'u bulur. Ancak *Billur Top*'un peşinde başkaları da vardır. Dayısının etrafında bulunan bir Hollandalı kadınla erkek, onunla da temasta bulunur. Çarkçıbaşı, daha önce Singapur'da ilişki kurduğu bir kadını ona hatırlatan ve kendini Nevnihan olarak tanıtan bu Hollandalı kadın ile cinsel temas da kurar. Romanın sonunda dayısına *Billur Top*'u getiren küçük kız çocuğu, onun mahfazasını getirirken dayısının ölü bulunduğu çukurda öldürülür. Onu Hollandalı kızıl saçlı adam öldürür. Kızıl saçlı adam, mahfazanın kendisinde olduğunu belirterek *Billur Top*'u kendisine vermesini ister. Ona, elde edecekleri kazancı paylaşmayı teklif eder. Çünkü ancak ikisi bir araya gelince bu sihirli aletin çalışması söz konusu olacaktır. Bu yüzden Çarkçıbaşı'nın sevgilisinin, yani Nevnihan'ın ensesine silahı dayar. Ancak Çarkçıbaşı, çantasındaki *Billur Top*'a art arda ateş eder ve parçalar. Bu esnada iki el silah sesi duyulur ve Çarkçıbaşı omzunda bir yakıcı ağrı hisseder. Buradan onun öldüğü anlaşılır.

Ana hatlarıyla olay örgüsü bu şekilde olan romanda dile getirilen en önemli mesele, dönüşüm/metamorfoz yani kalıp ya da beden değiştirmedir. Çarkçıbaşı'nın arkeolog dayısı bu görüşlerini romanda yer verilen bir mektubunda şu şekilde dile getirir:

“Bana göre ruh (daha doğrusu can) ve beden bir bütün oluşturur ve ikisi de ölümsüzdür. Yani bizler, öldüğümüz halde ölmeyiz!.. Beden, ayrışarak, biçim değiştirerek yeni kalıplar yaratırken, ruh tersine, içsel varlığını koruyarak, bir bütün halinde eskisinin aynı olan yeni

³⁰ Vladimir Nabokov, *Edebiyat Dersleri*, Çev.: Fatih Özgüven-Nihal Akbulut, Ada Yayınları, İstanbul, 1992, s. 162

³¹ Erhan Bener, *Böcek*, s. 36-37.

kişiliğiyle, eskisinin tamamen benzeri olan yeni kalıbıyla buluşma anını bekler, onu bulunca da, içine girerek yaşamaya devam eder. Ruh, bedenden farklı olarak, biçim değiştiremez, çünkü onu var kılan, ölümsüz kılan, içeriğidir, ona o içeriği veren biçimidir. Ben, başka bir bedende de 'ben' olabilirim, ama benim bedenime başka bir ruh yerleştiğinde, artık ben, ben olmaktan çıkarım. Ruh, beden gibi maddesel elementlere ayrılamaz. Çünkü kendisi bizâtihi bir asil elementtir!

Benim, réincarnation denilen saçmalaktan çok farklı bir değişimden söz ettiğimi sanırım anlamışsındır. Maddi yapı hiçbir zaman aynen kendisi olarak ebediyete kadar yaşamını sürdüremez. Bu, yeni yaşam için şart da değildir, önemli de değildir. Çünkü, bütün kalıplar, aslında aynı hammaddelerden imal edilirler ve bu dönüş için, doğa aynı hammaddelerle eski kalıpları kullanmakta sakınca görmez!³²

Arkeolog dayı, aynı mektupta Ege'de Hellen ve İyon Uygarlığı ya da Yaşamın Sonsuz Dönüşümüne Dair başlığını taşıyan makalesinden söz eder ve aşağıda alıntılanan cümlelerde kendisinin görüşlerini şu şekilde açıklar:

“Ben doğanın, yeryüzü doğasının, Evren'e oranla görece olarak küçük sayılabilecek sınırlı ve kapalı bir mekândan oluştuğunu, tüm elementlerin, organik ya da inorganik tüm moleküllerin ve fizikötesi varlıkların, bu kapalı fanus içinde sürekli olarak aynı özü kullanıp yinelenediklerini, değiştiklerini, yenilendiklerini sonuç olarak Lavoisier'in dediği gibi hiçbir şeyin yok olmadığını ya da yoktan var olmadığını, özün aynı kaldığını, sadece biçimin değiştiğini söylüyorum. Bunu söylerken, varlıkların bilinen maddeler dışındaki fizikötesi yapılarını da aynı çemberin içine sokuyorum.”³³

Romanın başkahramanı yani Çarkçıbaşı da özellikle Hollandalı kadın üzerinden benzer bir düşünce atmosferine girer. Hollandalı kadın kendini ona Türk olarak ve Nevnihan adıyla tanıtır. Aynı kadın daha önce dayısıyla da arkadaşlık yapmış, onun çevresinde bulunmuş ve ona da kendisini Mareike olarak tanıtmıştır. Öte yandan bu kadın aynı zamanda Çarkçıbaşı'nın Singapur'da bıraktığı yine Hollandalı olan eski sevgilisini de hatırlatır ve aşağıda alıntılanan cümlelerde görüldüğü gibi bu durum, ona, arkeolog dayının dile getirdiği düşünceleri kendi hayatında da test etme imkânını sağlar:

“Nevnihan ya da Mareike, hiç fark etmez. Aslında, Singapur'dan beri beynine ve yüreğine işlemiş olan tek kadın, dönüp dönüp gelen içinden, gönlünden hiç çıkmayan o kadın... Tek sevdiği, hiç unutamadığı... Bu, odur yüzü ve yaşı tutmasa bile. Belki de bir erken réincarnation'dur, doğrusunu kim bilebilir ya da aksini kim savunabilir.”³⁴

Çarkçıbaşı daha da ileri giderek kendisinin de geçmişte başka bir zamanda, romanda geçtiği şekliyle, iki milyar yıl kadar önce Nevnihan ya da Mareike adlı kadınla birlikte olduğunu düşünür ve bunu ona itiraf eder. Roman, metamorfoz konusundaki bu algıların ve tasarıların karmaşası ile *Yüzbin Suratlı Billur Top, Nemrut Felsefe Taşı* etrafında odaklanan entrikayla ilerlerken Çarkçıbaşı'nın güçlü cinsel duyguları bu süreçte ön plana çıkar.

Kafka'nın *Dönüşüm* adlı eserinden gelen etkilerle dönüşüm izleğine yer veren ve bu izlek bağlamında birtakım ortak unsurları da içeren *Kedi ve Ölüm* ve *Böcek* romanlarıyla, yazarın dönüşüm izleğine yer veren bir diğer romanı olan *Dönüşler* arasındaki bağlantıdan da söz etmek gerekir. Özellikle “böcek” konusuyla ilgili olarak *Dönüşler* romanıyla *Kedi ve Ölüm* ve *Böcek* romanları arasında bir bağlantı söz konusudur. Arkeolog dayı, yazdığı mektupların birinde şöyle olay anlatır:

³² Erhan Bener, *Dönüşler*, Remzi Kitabevi, 2. basım, İstanbul 2004, s. 219-220.

³³ Age, s. 221.

³⁴ Age, s. 253.

“Dün akşam taraçada yemek yerken baktım, bir bokböceği ayağıma doğru, kendinden pek emin adımlarla yürüyor. Ben böcekleri öldürmekten hoşlanmam; ama onun benim gibi üstün bir yaratığa (!) karşı gösterdiği bu pervasızlıktan, bu saygısızlıktan canım sıkılmadı değil! Ona bir şans tanıdığıma kendimi inandırmaya çalışarak, bardağıma su koymak bahanesiyle yerimden kalktım, ondan tarafa bakmamaya özenerek mutfağa doğru yürüdüm. İnan ki, kütinden yapılmış sert kabuğun çıkardığı çıt sesini duymuş değilim. Döndüğümde bokböceğinin ezilmiş olduğunu gördüm. O sınırlı iradesini kullanarak benden kaçabilirdi oysa...”³⁵

Arkeolog dayı, evrende yer alan şeylerin kendilerinin dışında belli bir senaryo uyarınca davrandıkları konusundaki görüşlerini açıklamak için bu alıntıda geçen olayı *Bir Bokböceğinin Yaşam Öyküsü* başlığını taşıyan bir film senaryosunun son bölümünü de mektubunda kaleme alır ve metnini verir. Söz konusu böcek türü romanın birçok yerinde de geçer, ayrıca böceklerle ilgili anekdotlara da yer verilir. Bu anekdotlardan biri şu şekildedir:

“Tanrı’ya hiç şirk koşulur mu? Ona çok kızan Tanrı, Nemrut’u bu yüzden, ilginç bir yöntemle cezalandırmış; kafasının içine bir böcek sokmuş, böcek zalim ve inkârcı kralın beynini kemirmeye başlamış. Çektiği büyük acılara dayanamayan Nemrut, başını durmadan yumruklar, duvarlara çarpmış. Sonunda, içindeki böceği yok etmek için kafasını tokmaklatmaya kalkmış. Kafatası kırılınca o böcekten kurtulmuş mu bilinmez, ama dünya ondan kurtulmuş!”³⁶

Dönüşler’den alıntılanan bu cümleler, yazarın *Böcek* adlı romanında Komiser Recai’nin beynine binlerce hamamböceğinin üşüşmesini ve romanın sonunda beyin kanamasından ölmesini hatırlatması yönünden dikkat çekicidir. Benzer bir şekilde, *Kedi ve Ölüm*’de olay örgüsü ve anlam dünyasında özel bir işlev gören dişi örümceğin erkeğini yemesi olayı, *Dönüşler*’de de dile getirilmektedir. Arkeolog dayının görüşlerini ifade ettiği mektupta diğer hayvanlardan verilen örneklerin arasında örümcek de geçer: “dişi örümcek, erkeğini yer;”³⁷ Aynı şekilde Çarkçıbaşı’nın çadırda çalışan kızı kandırmakla ilgili düşünceleri sıralandığında, yine kadın-erkek ilişkileri bağlamında örümcek gündeme gelir:

“O küçükçük cılız kızı baştan çıkarmak için beyninin bir köşesinde planlar kurmuş değil miydi? Pis bir katil örümcek gibi.”³⁸

Dönüşler romanında da böceğin yanı sıra, kedinin de bir şekilde konuyla ilişkilendirildiği görülür. Çarkçıbaşı’nın eline geçirdiği *Yüzbin Suratlı Billur Top*’u tarif ederken kullandığı ifadeler *Kedi ve Ölüm* ve *Böcek*’teki kedi unsurunu hatırlatır:

“Sonra bu kez her şeyi göze alarak yeniden yaklaştı, çıplak elleriyle topu yerinden aldı, bol tüylü bir kediymiş gibi okşamaya başladı. Top, şaşılacak bir uysallıkla avucunun biçimini aldı. Öylesine sıcak bir dokunuşu vardı, öylesine canlıydı ki, neredeyse mırıltısını duyacaktı...”³⁹

Başka bir ortak yön ise çirkinliktir. *Kedi ve Ölüm*’de Zahit İloğlu, çirkin bir kişidir ve *Böcek*’te Komiser Recai ise hiçbir zaman, bebekliğinde bile güzel olmamıştır.⁴⁰ *Dönüşler* romanının başkahramanı da aynaya baktığında şöyle düşünür:

“Yüzünü yıkarken, aynada kendini inceledi, gözlerinin kenarındaki kırışıklıkların derinleştiğini düşündü. Giderek çirkinleşecekti. O güzel kızlar, o hoş kadınlar, artık ona bakmaz olacaktı.”⁴¹

³⁵ Age, s. 154-155.

³⁶ Age, s. 228.

³⁷ Age, s. 155.

³⁸ Age, s. 255-256.

³⁹ Age, s. 122.

⁴⁰ Erhan Bener, *Böcek*, s. 138.

Görüldüğü gibi çirkinlik konusu da *Dönüşler* romanını *Kedi ve Ölüm* ile *Böcek* romanına yaklaştıran unsurlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır.

Sonuç

Erhan Bener, Kafka'nın dünya edebiyatının klasikleri arasına giren *Dönüşüm* adlı eserinin başlıca izleği olan dönüşüme, metamorfoza *Kedi ve Ölüm* adlı romanında ağırlıklı bir şekilde yer verir. Bener, kahramanı ressam Zahit İloğlu'yu çirkinlik, kedi ve böcek-örümcek şeklinde olmak üzere üç aşamalı bir dönüşüme tabi tutar. Bener'in bu dönüşümde yer verdiği böcek-örümcek aşaması ise onun Kafka'nın söz konusu eseriyle olan ilişkisini kaçınılmaz bir şekilde gündeme getirir. Üstelik yazarın yıllar sonra *Kedi ve Ölüm*'deki böcek-örümcek şeklindeki ikili kullanımı bir yana bırakarak doğrudan *Böcek* adlı bir roman yazması bu etkiyi geriye doğru olarak kuvvetlendirir. Yazar, bu romanda da dönüşüm/metamorfoz izleğine ağırlıklı bir şekilde yer verir. *Kedi ve Ölüm*'ün olay örgüsünde ve anlam dünyasında yer alan böcek, kapı, çirkinlik ve kedi gibi unsurlar *Böcek*'te de, *Kedi ve Ölüm*'ü çağrıştıracak şekilde kendine yer bulur. Daha ilginç bir izleğin ve sözü edilen unsurların yazarın son dönem eserlerinden olan ve "*fantastik sayılabilecek tek romanımdır*"⁴² dediği *Dönüşler*'e taşınmasıdır.

Dönüşüm, hali hazırda gerçekliğin keskin sınırlarını zorlayan, aşan bir izlektir. *Kedi ve Ölüm* ile *Böcek*'te ağırlıklı olarak başkahramanın algı dünyası devreye sokulmak suretiyle gerçekliğin sınırlarının ötesine geçilerek dönüşüm konusu kendisine bir alan bulabilir. Yazarın *Dönüşler* adlı romanı ise fantastik sayılabilecek bir romandır ve bu nedenle gerçekliğin boyutlarını genişletme yönünde bir nitelik arz eder. Kısacası bu romanda diğer ikisine göre söz konusu izlek için daha uygun bir zemin söz konusudur. Böyle olunca da dönüşüm sadece başkahramanı yani Çarkçıbaşı'nı değil, diğer kahramanları da ilgilendiren bir konu olarak sunulur, romanın anlam dünyası için anahtar bir konu seviyesine erişir.

Bütün bu açıklamalar, Erhan Bener'in, Kafka'nın dünya edebiyatına yaptığı derin etkinin çemberine girerek, dönüşüm/metamorfoz izleğine *Kedi ve Ölüm*, *Böcek* ve *Dönüşler* gibi eserlerinde ağırlıklı bir şekilde yer verdiğini, bu çerçevede bu eserlerde birtakım benzer yönlerin ve ortak unsurların bulunduğunu, bu izleğin yıllar boyunca yazarın muhayyilesini meşgul ettiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ANDAÇ Feridun, **Erhan Bener'in Dünyasına Yolculuk**, Dünya Kitapları, İstanbul 2004.
- BENER Erhan, **Açık Pencere**, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007.
- BENER Erhan, **Böcek**, Remzi Kitabevi, 3. basım, İstanbul 2000.
- BENER Erhan, **Dönüşler**, Remzi Kitabevi, 2. basım, İstanbul 2004.
- BENER Erhan, **Kedi ve Ölüm**, Karacan Yayınları, İstanbul 1981.
- KAFKA Franz, **Dönüşüm**, Çev.: Çiğdem Özmen, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul 2008.
- NABOKOV Vladimir, **Edebiyat Dersleri**, Çev.: Fatih Özgüven-Nihal Akbulut, Ada Yayınları, İstanbul 1992.

⁴¹ Erhan Bener, **Dönüşler** s. 99.

⁴² Erhan Bener, **Açık Pencere**, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s. 111.